

AUKŠTESNIŲ KLASIŲ MOKINIŲ YPATUMAI MOKANT KATALIKŲ TIKYBOS

Arūnas Bladzius

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami aukštesniųjų klasių mokinių ypatumai, pasireiškiantys mokant katalikų tikybos. Katalikų tikyba mokymo procese įsilieja į bendrą ugdymo srautą ir siekiama, kad būtų tikslingas dalykas ne tik perduodant religijos tiesas, bet ir kalbant krikščioniškosios moralės temomis. Siekdamas savo uždavinių, ji turi aprėpti klausimus, kurie vienaip ar kitaip gali veikti žmogaus egzistencinių problemų sprendimą, dorinis ugdymas (tikyba ir etika) neišvengiamai susijęs su dorovinių vertybių ugdymu ir iš to kylančiais sunkumais. Nagrinėjant paauglystės laikotarpio psichofizinio vystymosi ypatumus, aptariama neišvengiama sumaištis vertybių ugdymosi kontekste ir didesnis kritiškumas, būdingas didaktiniam bendravimui katalikų tikybos pamokose.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: paauglystė, vystymosi ypatumai, vertybių ugdymasis, kritiškumas didaktiniame bendravime, dorinis ugdymas.

Abstract

The article discusses the peculiarities of the pupils of senior classes displayed in the context of teaching the Catholic faith. The process of teaching the Catholic faith is a part of the flow of general education and aims for becoming a purposeful discipline not only in the sense of the conveyance of religion, but also speak on the topics of the Christian morality. In the process of achieving its tasks it must cover a very wide spectrum of items that may one way or other impact the solving of existence problems of a man. Spiritual education (faith and ethics) necessarily touches the forming of moral values and the difficulties relevant to thereof. The analysis of the peculiarities of psychophysical development in the adolescence period permitted to establish the confusion of values in the context of formation and the enlarged criticism in the didactic communication at the lessons of the Catholic faith.

KEY WORDS: adolescence, peculiarities of the development, formation of values, criticism in the didactic communication, spiritual education.

Įvadas

Katalikų tikyba mokymo procese įsilieja į bendrą ugdymo srautą, siekiama, kad būtų tikslingas dalykas ne tik perduodant religines tiesas, bet ir kalbant „krikščioniškosios moralės temomis, kadangi tikyba mūsų mokyklose yra dorinio ugdymo dalykas“ (Stasiulevičiūtė, Balčaitis, 2004, p. 18). Siekdamas savo uždavinių, ji turi aprėpti platų klausimų, kurie vienaip ar kitaip gali veikti žmogaus egzistencinių problemų sprendimą, spektrą. Dorinis ugdymas (tikyba ir etika) susijęs su dorovinių vertybių ugdymu ir iš to kylančiais sunkumais. Šiame kontekste mokinių ypatumų pažinimas padeda išsiaiškinti tiek teigiamus, tiek neigiamus poslinkius dvasiškai tobulėjant, nes būtent šie ypatumai turi įtakos aukštesniųjų klasių mokinių sprendimams. Tyrimo objektas: paauglių ypatumai, apsunkinantys katalikų tikybos mokymo procesą aukštesnėse klasėse. Tyrimo tikslas: išnagrinėti vyresnio mokyklinio amžiaus paauglių charakteristikų – vertybių sumaištis ir kritiškumo – raišką katalikų tikybos mokymo kontekste. Tyrimo metodai: literatūros analizė, sintezė, metaanalizė.

1. Paauglystės laikotarpio psichologinio vystymosi ypatumai

G. S. Abramova, nagrinėdama žmogaus psichinio vystymosi periodiškumą, pristato L. S. Vygodskio teoriją, kur teigiama, kad stabilūs vystymosi periodai turi daugmaž ryškias pradžias ir pabaigos ribas. Paauglystės laikotarpis, anot jo, apima žmogaus amžių tarp 14 ir 18 metų, o apie 17-uosius metus išgyvenamas kulminacijos, arba krizinis, laikotarpis (Abramova, 2000). Autorė, sudarydama žmogaus amžiaus ciklą ir jų etapų lentelę, paauglystei skiria 13–17 metus. Šiuo laikotarpiu didesnis dėmesys skiriamas šeimai, bendraamžiams, mokyk-

lai. Vystymosi tikslai: abstraktaus mąstymo tobulėjimas, fizinė branda ir su tuo kylantis lytinis potraukis bei priklausymas bendraamžių grupei. Vystymosi tikslams taip pat priskiriamas kognityvus problemų sprendimas ir bendravimo įgūdžių tobulinimas, lyčių vaidmens supratimas ir moralinių sprendimų laisvės galimybė. Šiuo brendimo laikotarpiu patiriama socialinio priklausomumo, arba socialinės apsaugos, krizė (Abramova, 2000).

Aukštesniųjų klasių mokinių katalikų tikybos mokymosi kontekste išskirsime ypatumus, kurie išryškėja paauglystėje. Šiame amžiaus tarpsnyje vyksta radikalūs fiziologiniai ir dvasiniai pokyčiai. Fiziologiniai pokyčiai daro įtaką bendrai psichofizinei būsenai ir veikia psichologinę sritį, kur vyksta tie procesai, formuojasi nuostatos, kurios pasibaigus fiziologinio vystymosi laikotarpiui toliau atlieka mūsų elgsenos reguliavimo ir, svarbiausia, vertinimo funkciją. Taigi psichofizinėje paauglio, kaip asmens, sandaroje mums svarbi psichologinė sritis, kur plėtojantis paauglių mąstymo gebėjimams vystosi jų socialinis supratingumas, tobulėja moraliniai sprendimai. Brandžiai mąstyti nepradedama staiga, tuo galima paaiškinti faktą, kad daugelis paauglių pervertina savo galimybes. „Ankstyvoje paauglystėje mąstymas yra dar egocentriškas. Dažnai paaugliai galvoja, kad jų asmeninis patyrimas yra unikalus ir kad jų tėvai bei draugai (kurie yra patyrę tą patį) tiesiog negali suprasti, ką reiškia skirti pasimatymą ar nekęsti mokyklos“ (Myers, 2000, p. 111).

Žmogui svarbu išmokti skirti gėrį ir blogį. Būti moraliu žmogumi – tai moraliai mąstyti ir atitinkamai elgtis. L. Kohlbergas teigia, kad yra trys moralės vystymosi pakopos (Myers, 2000). Pirmasis lygis formuojasi vaikystėje. Vyrauja savų interesų moralė: vengti bausmės arba gauti konkretų atlygį. Antrasis lygis susiformuoja ankstyvoje paauglystėje. Šiuo laikotarpiu įstatymų ir socialinių taisyklių laikomasi vien todėl, kad tai yra

įstatymai bei taisyklės. Formuojantis abstrakčiam mąstymui pereinama į trečiąją lygį. Įsigali abstrakčių principų moralė, deklaruojamos neginčijamos teisės ir asmeniniai etiniai principai. Ši teorija yra ginčytina, nes tvirtinama, kad trečiojoje pakopoje susiformuoja suaugusio žmogaus principai, kurie beveik nepriklauso nuo bendrųjų normų.

E. Eriksonas, vertindamas paauglystės laikotarpį, kalba apie asmens tapatybės formavimąsi. Ieškant tikrojo „Aš“, įvairiose situacijose išbandomi skirtingi elgesio modeliai (namai, mokykla, draugai). Anot E. Eriksono, tapatybės formavimasis gali vykti įvairiomis kryptimis: perimant tėvų vertybes arba formuojant negatyvią tapatybę, priešingą visuomenės, tėvų nuostatoms, bet atitinkančią bendraamžių nuostatas, pagaliau gali būti taip, kad nepavyksta savęs atrasti ir vengiama išipareigojimų. Akcentuojant asmeninį skonį ir gyvenimo būdą vyksta susipriešinimas tarp paauglių, tėvų ir mokytojų. Tik kai kurie paaugliai patiria visišką susvetimėjimą su tėvais, daugumai vykstantys konfliktai nėra destruktivūs (Myers, 2000).

M. Fürst, kalbėdama apie besiformuojančią paauglio asmenybę, akcentuoja fiziologinę akceleraciją. Jos nuomone, akceleracija sutrumpina vaikystę ir kelia daug problemų. Įtvirtinant savo socialinį vaidmenį, paaugliui svarbu žinoti, kaip jį vertina kiti. Vaikystėje susiformavęs „Aš“ perauga į autokonceptiją, kuri atsiranda jaunystės metais. Tai gali vykti tik tada, kai jaunuolio pasiekti rezultatai vertinami rimtai ir be išlygų. Jei neturi galimybės atsiskleisti arba jei jo identiškas nepripažįstamas, jaunuolis ima gintis ir bandyti išsikovoti teisę save realizuoti. Tada paaugliai ima abejoti autoritetais ir tiesomis, kuriomis anksčiau tikėjo. „Jei jaunuolis abejoja savo identišku, to pasekmė gali būti nusikaltimai ir psichozės“ (Fürst, 1998, p. 203–204). Norėdami pabėgti nuo situacijos, kurioje negali savęs realizuoti, jaunuoliai buriasi į grupes ar identifikuojasi su stabais (kino, populiariosios muzikos žvaigždėmis, dvasiniais vadovais ir t. t.). Jie agresyviai gina tokį dažnai „pasiskolintą“ identišumą ir nėra tolerantiški kitiems. E. Eriksonas tokia netoleranciją vadina savisauga.

Mokant katalikų tikybos iškyla dialogo stokos problema. Jos kilmė gali būti dvejopa. Viena vertus, gali būti kalbėtojo, mokytojo nedėmesingumas klausytojui, kita vertus, klausytojo nenoras arba nesugebėjimas suprasti, klausytis, mąstyti. Nenagrinėsime pirmosios priežasties, bet aptarsime dvi mokinių ypatybes, kurios daro įtaką katalikų tikybos mokymo ir mokymosi procesui.

Laisvės principas išlieka visada, ir niekas negali būti verčiamas paklusti kitam. Tai ypač taikytina religijai. Būna tikėti, kad teisingi dalykai (deja, kaip ir blogi) pasklinda savaime. Geriausias ugdymo būdas yra asmeninis pavyzdys. Baimė negali būti kertinė drausmės ir ugdymo dalis, nors toks kelias į tikslą ir atrodytų trumpiausias. Kur kas daugiau pasieksime, jei remsimės savitarpio supratimu. Nors atrodo, kad viskas, kas jam siūloma, maištingai atmetama, tikėkime, kad išaukęs iš savo maištingojo laikotarpio vėl atsigręš į tai, ko buvo mokytas.

Idealizmas ir noras keisti pasaulį gyvenimo prasmės ieškantiems jaunuoliams gali būti akstinas veikti. Jaunatviškam ir veržliam dvasios polėkiui būtina kryptingai vadovauti. Nukreipus idealizmą reikiama linkme, t. y. į koki nors produktyvų veiksmą, jaunuoliai to uoliai imsis. Tai gali būti žmonijai naudingas sąjūdis, padedantis neigaliesiems, invalidams, vienišiesiems, pagyvenusiems žmonėms, arba veikla, siejanti visų rasių ir tautybių žmones. Gal šios pažiūros ne visada bus populiarios, tačiau jeigu jaunuoliai žinos, kad jos tikslingos, jie jaus pagarbą joms. Galima būtų tvirtinti, kad tiesa yra tai, ką mums patiems lemia atrasti keliaujant per gyvenimą (Grant, 1998).

Remiantis E. Eriksonu, jaunystės užduotis – pasiekti identišumą ir išvengti vaidmenų sumaišties. „Identiškumo krizė, arba vaidmenų sumaištis, dažniausiai apibūdinama kaip nesugebėjimas pasirinkti karjerą arba tęsti mokymąsi. Daugelis paauglių, išgyvenantys šį paauglystės amžiaus konfliktą, patiria kankinantį nenaujingumą, dvasinio išsiderinimo ir betiksliskumo jausmą“ (Хъелл, Зиглер, 2000, c. 229). Formuojantis identiškumui reikia rasti būdą, kaip pritapti prie visuomenės. Todėl tenka priimti viską, ką sužinome apie gyvenimą ir save, ir tai, ką vertina visuomenė. Tam reikia daugelio dalykų: turi vyrauti suaugusiųjų kultūra, kuri verta paauglio pagarbos, suaugusiųjų asmeninis elgesio pavyzdys, kuriuo paauglys galėtų sekti. Jaunuolis turėtų suvokti skirtumą tarp bejėgės, neatsakingos vaikystės ir tarp įpareigojančio suaugusiojo gyvenimo. Kai šių gyvenimiškų dalykų nėra, paauglys gali nesugebėti „suderinti tų vaidmenų ir patirčių, kurias anksčiau puoselėjo savyje, su idealiais šiandienos prototipais“ (Хъелл, Зиглер, 2000, c. 228). Anot E. Eriksono, tokia vaidmenų sumaištis skatina asmenybės identiškumo krizę. Patiriamos asmens vystymosi krizės, be abejo, lemia etinių, moralinių vertybių suvokimą. Šiuo atveju galima kalbėti ir apie sumaištį. Tai būtų pirmoji mums svarbi aukštesnių klasių mokinių ypatybė, kurią vėliau aiškinsimės plačiau.

Antroji ypatybė yra perdėtas kritiškumas. Šios savybės kilmė nėra vienareikšmė. Galbūt nepavykus integruotis į visuomenę, paaugliai, nesulaukę protingo palaikymo ir pastiprinimo, jaučiasi nuskriausti ir mano, kad jiems nepasisekė. Nusivylimas gali skatinti pažeidinėti įstatymus, tapti nusikaltėliais (Grant, 1998).

Didesnio kritiškumo priežastis gali būti E. Eriksono minėtas kitas kraštutinumas – identiškas, kai žmogus yra per daug įsijautęs į savitą savo vaidmenį, neberanda sau vietos ir nebeturi kantrybės. Šią būseną mokslininkas apibūdina kaip turinčią fanatiškumą. Fanatikas teigia, kad jo kelias yra vienintelis kelias. Paauglius mes pažįstame kaip idealistus, kurie mato daiktus bei įvykius juodomis ir baltomis spalvomis (<http://www.ship.edu/~cgboeree/erikson.html>).

Kadangi paauglystę įvardijame kaip kritinį asmenybės formavimosi amžių, konstatuojame, kad šiuo asmenybės vystymosi laikotarpiu svarbu atkreipti dėmesį į anksčiau apibūdintas neigiamas psichologinio vystymosi situacijas. Įvertinant didesnio kritiškumo ir sumaišties

situaciją, reikia nusistatyti pagrindinius katalikų tikybos, kaip dorinio ugdymo dalyko, atramos taškus.

Taigi visas ugdymo procesas mokykloje nukreiptas į visavertės, brandžios asmenybės ugdymą. Ypač dorinio ugdymo dalykai turi kalbėti apie tai, kas labai intymu, kas susiję su vidinėmis nuostatomis ir patirtimis. Bet kad žmogui tokia vidinė patirtis būtų prasminga, jis turi būti įveikęs tam tikrą augimo etapą. Humanistinės psichologijos kūrėjas A. Maslow kalba apie žmogaus prigimtį ir jos galimybes. Jis nustatė poreikių hierarchiją. A. Maslow teigimu, žmogus save realizuoja pirmiausiai patenkindamas pagrindinius, arba „žemesnius“, poreikius. Egzistenciniams poreikiams priskiriami fiziologiniai, saugumo, meilės ir priklausomumo poreikiai. Jie užtikrina išlikimą fiziologinėje plotmėje: maistas, vanduo, oras ir t. t.; psichologinėje plotmėje: meilė, pagalba ir t. t. Antrasis, aukštesnis, lygmuo yra saviraiškos poreikiai. Čia žmogus per pažinimą, estetinį suvokimą siekia save realizuoti, naudodamasis intelektualinėmis ir kūrybinėmis galiomis. Taigi saviraiškos poreikių lygmeniui priskiriami pažinimo, estetiški, saviraiškos poreikiai. Toks išdėstymas reiškia, kad aukštesnio lygmens poreikiai gali atsirasti tada, kai patenkinami žemesnieji: alkanas žmogus nesirūpina savo saugumu, jaučiantis grėsmę nesiekia būti mylimas ir pan. A. Maslowo teigimu, norint pasiekti aukštesnę pakopą, pirmiausia reikia patenkinti žemesnius, t. y. fiziologinius, poreikius. Visą šį vystymosi procesą A. Maslow apibūdina kaip tapimą tuo, kuo iš tiesų sugebi ir gali būti. Tai visiška savirealizacija.

Aukščiausiai vystymosi pakopai A. Maslow priskiria transcendentinius poreikius. Tiksliau, atsiranda poreikis plėtoti ir saugoti tai, kas visiškai priklauso dvasinei sričiai (Beresnevičienė, 2001). Svarstyta, ką būtų galima priskirti šiai sričiai. Kaip svarbiausius transcendentinio lygmens aspektus įvardintume tarpasmeninį bendravimą ir tikėjimu besiremiantį santykį su Dievu. Katalikų tikybos dalyko prioritetas – kalbėti apie transcendentinius kiekvieno žmogaus poreikius ir iš to kylančias pasekmes.

Vidinė patirtis visada yra sunkiausia, nes būtinas platus pažinimo ir suvokimo spektras, kartu lengva, nes, anot V. Franklio, „giluminė asmenybė, dvasinė egzistencinė gelmė visada nesąmoninga: giluminė asmenybė nesąmoninga neišvengiamai, o ne priešokiais. [...] Šitaip atsiskleidžiantis žmogaus religingumas, kurį ir numano, ir nusako *transcendentinio nesąmoningumo* sąvoka, reikštų, kad nesąmoningai mes visada siekiame Dievo, visada esame susiję su juo, tegul nesąmoningu, bet vis dėlto intencionali ryšiu. Kaip tik šį Dievą mes vadiname nesąmoningu Dievu. Vadinasi, mūsų naudojama nesąmoningo Dievo formuluotė anaipol nereiškia, kad Dievas yra nesąmoningas savyje, pats sau; priešingai, ji reiškia, kad kartais mes neišsąmoniname Dievo, kad mūsų santykis su juo gali būti nesąmoningas, išstumtas ir todėl mums patiems nežinomas“ (Frankl, 2000, p. 50).

Tikybos pamokos dorinio ugdymo kontekste skirtos tam, kad ugdytinį kilstelėtų aukščiau fiziologinių poreikių ir paskatintų siekti aukštesnių ne tik žinių, bet ir dva-

sinu požiūriu. Kai sakome, kad žmogus yra psichofizinė būtybė, neišvardijame proporcijos, kiek dvasia ir dvasiniai dalykai užima vietos mūsų gyvenime. Tai antroji katalikų tikybos mokymo sritis – kalbėti apie žmogaus transcendentinę paskirtį ir iš to kylančius reikalavimus mūsų gyvenimui.

Dvasingumas tapo labai pažeidžiama žmogaus gyvenimo sritis. Jo trūkumas atsiliepia santykiams tarp žmonių, vertinant save. Taip paneigiama egzistencinė gyvenimo pilnatvė. Pažeidžiamos socialinė, kūno (*телесное*) ir psichologinė erdvės. Dvasingumas praranda savo išraišką, jo vietą užima neigimas socialinėje srityje („man viskas galima“), kūno (*телесное*) („o man taip norisi“), psichologinėje srityje („galiu užslopinti savyje“). Psichologiniu požiūriu dvasingumo vietą užima rezultatų siekianti gyvenimiška energija. Energijos, arba veiklumo, potencialas tampa pagrindine savos esmės išraiška. Tuo pateisinamas bet koks veiksmas (Абрамова, 2000). „Etika – viena visuomeninių dvasingumo išlaikymo formų – tampa nereikalinga. Gyvenime išsigali nihilizmas“ (Абрамова, 2000, c. 72).

Buitinis nihilizmas įgyja įvairiausių formų, tačiau jas visas jungia socialinės, fizinės ir psichologinės srities neigimas, nesukuriant nieko kokybiškai naujo, suaugusiųjų neveiklumas, šeimos narių susvetimėjimas, nepasitikėjimas ir t. t. Nihilizmas labai stiprus, nes neigimas yra galinga jėga (Абрамова, 2000). „Juo pasireiškia metafizinis Blogis, nes Blogis turi ne ką mažesnę energetinį potencialą negu metafizinis Gėris. Žmogus jaučia savo jėgą, kaip saviraiškos galimybę“ (Абрамова, 2000, c. 73).

„Mes norime pabrėžti, kad žmogus kaip dvasinė būtybė, ne tik susiduria su tuo, kad stovi prieš pasaulį (išorinį ir vidinį), bet ir užima atitinkamą poziciją jo atžvilgiu. Žmogus visada gali kaip nors 'vertinti', kaip nors 'elgtis' pasaulio atžvilgiu. Kiekvieną savo gyvenimo akimirka, žmogus pasirenka poziciją prigimtinės ir socialinės aplinkos, vidinės aplinkos ir vitalinio psichofizinio vidinio pasaulio, vidinės srities atžvilgiu“ (Франкл, 1990, c. 111). Dvasingumas – siektina savybė. Jos akcentavimas yra trečias atramos taškas dorinio ugdymo, konkrečiai katalikų tikybos mokymo procese.

Mokytojas, kasdien susidurdamas su sumaiščių ir kritiškumą išgyvenančiais paaugliais, yra įpareigotas tolerantiškai taikyti šiuos kriterijus ir bandyti įveikti barjerus, kurie trukdo mokytis ir mokyti. Bet čia ne tiek svarbus žinių perdavimas, kiek pagalba ugdytinui, kuris ruošiasi gyvenimui.

2. Sumaištis vertybių išsąmoninimo kontekste

Atsižvelgdami į anksčiau svarstytas sumaištis galimybes siekiant identiškumo paauglystės laikotarpiu, aptarsime šį procesą vertybių išsąmoninimo kontekste.

Kadangi esame bendruomenės žmonės, mums tenka atitinkamas aplinkos krūvis, lemiantis pasirinkimus, elgseną. Be to, veikiame aplinką, kurioje tenka gyventi ir dirbti. Vienas kitą papildydami, kuriame kultūrą, socialines ir dorovines normas. „Objektyvioji tikrovė veikia subjektą, palikdama jame pėdsakus (atmintyje), sukeldama potyrius, kurie sumuojasi į asmeninę patirtį.

[...] Asmens patirtis pirmiausiai yra subjektyvi, nes ji priklauso tiek nuo įgimtų, paveldėtų, tiek nuo įgytų individo struktūrų. Šį teiginį patvirtina tai, kad kiekvienas subjektas daro klaidų, [...] patirties tikroviškumą lemia tai, kad subjektas perima objektyvias kultūrinės, socialinės, dorovinės visuomenės vertybes“ (Gučas, 1980, p. 171).

Nagrinėjant paauglystės laikotarpį, kada vyksta žymūs psichofiziniai pasikeitimai ir pereinama prie asmenybės brandos, svarbu stebėti, kaip kuriasi individuali pažiūrų sistema. Nusistatyta vertybių hierarchija ateityje bus svarbi gyvenimiškai patirčiai interpretuoti. Čia didelę įtaką daro tėvai ir mokykla. Todėl galima teigti, kad ne visada paauglys susikuria savitą vertybių sistemą. Tėvai ir mokykla neeksperimentuoja šioje srityje, stengiasi paaugliui perduoti tai, ką yra patys paveldėję. Žinoma, tokią tėvų ir mokyklos nuostatą galima įvardinti kaip konservatyvią, bet vertybėms (pvz., moralinėms) būdingas pastovumas. Kita vertus, svarbu nesilaikyti klišių ir adekvačiai vertinti realybę. Paauglys yra linkęs iš naujo viską įvertinti, kas nėra blogai, nes jis „lieka atviras naujai patirčiai, gali matyti gyvenimą visai kitaip. Remdamasis savo paties reakcijomis, jis gali surasti kūrybiškus socialinių problemų sprendimus, kurie skiriasi nuo ankstesnių kartų sprendimų. Taip atvirumas patyrimui leidžia keistis ne tik individui, bet ir visai visuomenei“ (Žukauskienė, 1996, p. 304).

Kas kuria vertybių sistemą? Krikščioniškasis mokymas teigia, kad nepaisant žmogaus valios yra prigimtinis įstatymas, kuris lemia sprendimus nepaisant religingumo. Kiekvienas žmogus, nors ir nesiklauso sąžinės balso, žino savo veiksmo vertę. Be abejo, yra veiksmų, kurie veikia vertybių išsąmoninimo procesą: „Skiriamos keturios vertybinių orientacijų formavimąsi įtakojančių faktorių grupės:

- 1) biologinės prielaidos (pvz., lytis, temperamentas, išvaizda);
- 2) kultūrinė aplinka;
- 3) individuali bendravimo patirtis;
- 4) situaciniai stimulai (pvz., įvykiai, jausmai, žmonės)“ (Zajančiauskaitė, 1998, p. 15–16).

Būtų galima diskutuoti dėl teiginio, jog „kiekvienoje visuomenėje egzistuoja vienokios ar kitokios moralinės vertybės – tam tikras pareigos, garbės, teisingumo ir panašių kategorijų supratimas. Kaip vidinės individo realybės elementai, orientacija į moralines vertybes formuojasi išorinių, t. y. socialinėje aplinkoje egzistuojančių, vertybių pagrindu“ (Zajančiauskaitė, 1998, p. 15–16). Vertybės yra vertybės, net totalitarinės valstybės savo konstitucijose jas įvardija vienodai, tik, deja, ne visada jų laikosi. Bet tai nereiškia, kad vertybė gali prarasti išliekamumo ir pastovumo pobūdį.

Vertindami dorovinę struktūrą, galime išskirti tris jos komponentus: pažinimo (šiuo etape vyksta patirties kaupimas doros srityje), emocinį vertinamąjį ir praktinį (tai, kas pažinta ir įvertinta, pritaikoma kasdienybėje). Nustatant dorovinę poziciją ypač svarbus emocinis vertinamasis komponentas. Jis konkrečiu veiksmo pasirinkimo momentu susieja pažinimą ir praktiką, todėl tampa dorovinės pozicijos nusistatymo veiksmu.

Paauglystėje peržiūrimos moralinės vertybės, jos mažiau siejamos su tėvų autoritetu, laisviau interpretuojamos, kartu ir abstrakčiau suvokiamos; sektinu pavyzdžiu tampa bendraamžių grupė ir jai svarbūs autoritetai. Kartu stiprėja paauglių konformizmas su savo referentine grupe bei nepakantumas jos nepripažįstamoms vertybėms. Paauglys idealistiškai vertina aplinkinius, t. y. reikalauja, kad šie atitiktų, jo požiūriu, aukščiausius kriterijus. Taip pat yra egocentriškas, aplinkinius suvokia kaip nuolat besidominčius juo. Moralinė paauglio raida turėtų skatinti išsivaduoti nuo egocentrizmo, ugdyti specialius gebėjimus, sau ir kitiems taikyti tuos pačius dorovinio vertinimo kriterijus, atsižvelgti į aplinkinių ir savo poreikius bei interesus“ (Navaitis, 2001, p. 11).

Kadangi dorovinių vertinimų objektas yra pats žmogaus elgesys, tenka ugdyti gebėjimą vertinti elgesį. Adekvačiam vertinimui būtinos šios savybės arba gebėjimai (Zajančiauskaitė, 1998):

- 1) paties poelgio fakto vertinimas;
- 2) aplinkybių, kurios paskatino vienokį ar kitokį elgesį, suvokimas;
- 3) mokėjimas vertinti kitų poelgius;
- 4) mokėjimas vertinti savo poelgius.

Vertinimo kriterijai remiasi atskirų vertybių visuma. O tos vertybės yra tai, kas vertinama bendražmogiškame lygmenyje, ir tai, kas vertinama tikėjimo srityje, kai jos byloja apie santykį su kitu žmogumi: jautrumas, savikritiškumas, kuklumas, teisingumas, žmogaus ir jo darbo vaisių tausojimas, pareigingumas, sąžiningumas, atsakingumas.

Tačiau yra realybė, neleidžianti per daug susižavėti šiuolaikinio jaunimo savarankiškumu, ji skatina įvairiausių ištyrinėti esamą padėtį. „Paauglių ir jaunų žmonių sugebėjimas mąstyti apie tai, kaip viskas turėtų būti, užuot apsiribojus tuo, kas yra, leidžia jiems būti idealistais ir visuomenės reformatoriais. Tačiau dėl ribotos gyvenimiškos patirties jų teorijos dažnai yra naivios ir nesudėtingos“ (Žukauskienė, 1996, p. 314).

Remiantis E. Martišauskienės atlikto tyrimo duomenimis, „V–IX klasių mokiniai prastai arba nepakankamai mokėjo vertinti situacijas: beveik neatsižvelgė į veikėjų psichinę būseną, rėmėsi tik viena dviem aplinkybėmis. Nustatyta, kad paaugliai faktinį poelgių aspektą suprato kiek geriau, tačiau tik maža dalis tiriamųjų pasiekė aukštą šių mokėjimų lygį. Vertindami kitų poelgius, paaugliai labiausiai rėmėsi dorovinėmis vertybėmis, susietomis su privalėjimu, t. y. tais parametrais, pagal kuriuos dažniausiai juos vertino suaugusieji. Tačiau, vertindami save, kėlė jautrumą, kuklumą, teisingumą t. y. dorovines vertybes, lemiančias žmogaus empatiją“ (Martišauskienė, 1997, p. 48). Šio eksperimento duomenys leidžia pagrįstai kalbėti apie moralinio elgesio ir moralinės sąmonės ryšio problemą. „Tai, kad moraliniai sprendimai ir atitinkamų normų laikymasis ne visada sutampa, verčia ieškoti veiksmų, turinčių tam įtakos. Bandymų nustatyti koreliacijas tarp moralinių sprendimų pobūdžio ir realaus elgesio, rezultatai, nepaisant jų nevienareikšmiškumo, labiau teigiami, tačiau tokių koreliacijų psichologinė prasmė kol kas lieka neiški“ (Zajančiauskaitė, 1998, p. 14).

Gal tai bus per griežtas vertinimas, bet neadaptyvi elgsena yra asmenybės integracijos stokos vaisius arba ženklas, kad asmenybė yra prieštaringa, įkalinta impulsų ir instinktyvių troškimų. Teisingumo dėlei reikia pridurti, kad kai kurios neadaptyvios laikysenos ne visada yra klaidingos moraliniu požiūriu. Čia labiau tiktų kalbėti apie ydingas laikysenas.

Taigi šios vadinamosios ydingos laikysenos rodo asmenybės ydą, integracijos kontrolės ir valdymosi trūkumą, lengvabūdiškumą priimant sprendimus ir t. t. Jei jos griežtąja to žodžio prasme ir nėra ydos, vis dėlto trukdo visuomenėje elgtis dorai.

Būtų galima išvardinti daugybę tokių laikysenų, kurios, jei ir nepadaro moralinio elgesio ydingu, tai bent jau jam kliudo. „Ambivalentiškas, svyruojantis elgesys pagrįstas abejonėmis ir amžiniais neapsisprendimais, gynybinės laikysenos, kylančios iš liūdesio, nedrašos, depresijos, agresyvios laikysenos, daugiau ar mažiau nuspalvintos paranoja, nes atrodo, kad visas pasaulis yra toks, kuris persekioja, godžios, trokštančios užvaldyti, malonumų ieškančios laikysenos, dominuojančios, despotiškos, niekinančios, bėgančios į svajones, vaizduotės kludiesius – visos šios laikysenos, kuriose gausu neurotiškumo, netgi psichopatinių (sunkiausiai atvejais) bruožų, rodo asmenybės integracijos ydą, apie tai kalbama kaip apie *slopinimą*, „aš“ *susiskaldymą*, realybės *neigimą* etc. Asmenybės struktūrizacijai kažko trūko, kažkas buvo praleista, dėl to asmenybės elgesys daugmaž yra suvaržytas ar paralyzuotas. Tokiomis sąlygomis žmogiškasis subjektas nepajėgia savęs kontroliuoti, valdytis, elgtis protingai, tvirtai, palaikyti pusiausvyrą. Dėl to kyla rizika, kad moralinis elgesys gali būti sunkiai sužalotas“ (Catalan, 2003, p. 145–146).

Tokia elgsenos maniera nebūna piktybinė, anot J. F. Catalan, „kai kurie asmenys nepajėgia daugiau norėti, jų valia serga; mes dar kalbėsime apie *valios neturėjimą*. Kiti gali 'norėti' tik impulsyviai, priešokiais; tai efemeriški, momentiniai, be tęstinumo, nepastovūs norai. Tačiau būna ir priešingų – ištempusių, nelankusių, be nuolaidumo, nepajėgių prisiderinti prie aplinkybių valių: toks yra lengvai kitus 'sudažančio', bet iš tiesų labai trapias asmens elgesys. Jų nelanksti valia gali kaip stiklas sudužti nuo menkiausio sutrenkimo... Ir iš paprasčiausios patirties žinome, kad būna pasidalijusių valių: tuo pačiu metu ir nori, ir nenori; niekada nėra tvirtos valios, niekada visos; visuomet yra 'aš norėčiau, bet...'. Ir šis 'bet' viską užblokuoja: niekas negali priversti nusikratyti nuolatinio abejojimo“ (Catalan, 2003, p. 111).

Kalbėdami apie brandžią asmenybę ir jos kelią į šį brandumą, kalbame apie savo asmenybės išteklių pažinimą, skaidrų bei kuklų savo galimybių pripažinimą, ir kartu savo ribų žinojimą. Taigi pajėgti koncentruotis, imtis patikėtos užduoties taip, kad būtų galima pasikliauti asmeniniu nuoseklumu, ištverme, ištikimybe. Suaugę, arba brandūs, asmenys – tai ir tie, kurie pajėgia veikti ne tik staiga kilusio entuziazmo skatinami, bet sugeba viską apmąstyti ir vadovautis protingais įsitikinimais, moka būti ne tik dosnūs bei aktyvūs, bet ir žino, dėl ko ir kodėl yra tokie. Galiausiai tai tie, kurie yra ir

nori būti atsakingi už savo bei kito gyvenimą, solidarūs su kitais, nevengiantys gyvenimo kovų, sąmoningai suvokiantys savo socialines šaknis ir taip, kaip leidžia galimybės bei sugebėjimai, veikia visuomenėje, kurioje gyvena. Gal tai tik ideali vizija, bet jei tai yra idealas, tai į autentišką suaugusiojo elgesį, brandumą galima pretenduoti tiek, kiek bandoma prie jo priartėti.

Atsakomybės jausmas, skaidrumas ir susivaldymas, taip pat drąsa priimti nesėkmes, nesijaučiant dėl to prislėgtam ar sugniuždytam – visi šie bruožai rodo susiformavusią asmenybę, žmogiškųjų vertybių, kurias padėjo įgyti teisingas auklėjimas, visumą. Ir jei nuo pat ankstyvos vaikystės tam tikri pamatai nėra tinkamai padėti, tada visi santykiai, tai yra gebėjimas gyventi su kitais, tarp kitų, gerbiant kitus, jaučiant, kad pats esi kitų priimamas, yra nedarnūs. Remiantis pirmųjų santykių su motina, tėvu, aplinka, auklėtojais patirtimi bręsta vaiko pasitikėjimo, savikontrolės, gebėjimo priimti kitą laikysena ir t. t.

3. Kritiškumas didaktiniame bendravime katalikų tikybos pamokose

Kritiškumo klausimą galime nagrinėti dviem aspektais.

Mokomosios medžiagos aspektu gali reikštis kritiškas požiūris, kai besiformuojant paauglio identitetui paliečiamos elgsenos arba vertybinės normos. Dirbant mokykloje, empirinis patyrimas leidžia konstatuoti, kad ir labai argumentuotai kalbant susiduriama su išankstine nuostata, kuri gali būti atkakliai ginama. Jau kalbėta apie tai, kad paauglių nuostatoms susidaryti įtakos gali turėti daug priežasčių. Idealizmo skatinami paaugliai, rodos, turėtų teigiamai įvertinti bendražmogiškas etines, socialines elgsenos normas, tačiau jie savo hiperbolizuotu idealizmu netgi kritikuoja pernelyg lėtą jų įgyvendinimą. Išankstinės nuostatos gali turėti ir kitą atspalvį, kai prieštarauja perteikiamoms moralinėms vertybėms ar pasaulėžiūros, religijos nuostatoms. Taigi šis kritiškumas yra gana sunkiai įveikiamas. Lieka tikėtis, kad auganti gyvenimiška patirtis ir asmenybės identiteto ieškojimas leis pasinaudoti tuo, kas buvo perteikiama mokantis. Šiuo atveju mokytojas turi išlikti tolerantiškas ir laukti rezultato.

Galima ir kita didesnio kritiškumo atmaina, kuri pasireiškia santykiuose tarp mokinių ir mokytojų. Ji svarbi tuo, kad gali daryti įtaką žinių perdavimui ir jų priėmimui. Nemėgstamas mokytojas yra pasmerkta didesnei nuomonės kritikai žinių perteikimo procese. Kalbant apie tikybos pamokas, kur perteikiami pasaulėžiūriniai ir moralės dalykai, neišvengiama nuomonių įvairovė ir diskusijos.

Asmens brandumas atsiskleidžia socialiniuose santykiuose, kai bendraujame su kitu asmeniu. Mokykla yra ta vieta, kur pagrindinis santykis – tarp mokytojo ir mokinio. Čia neišvengiamai kyla autoriteto problema. „Per santykį su *autoritetu* arba su bet koku asmeniu, atstojančiu valdžią, puikiausiai gali pasireikšti brandumas arba nebrandumas: pagarba, paklusnumas, laisvas paklusimas, kuris neatima drąsos ir tvirtumo, 'išsakant savo nuomonę vyresniesiems' [...] Sakėme, kad būti

laisvam – tai mokėti *apsispręsti*, taigi energingai veikti ir išverti prisiimtą užduotį. Tam reikia pasirinkimo, taigi aukos, organizuotumo, pastovumo, tačiau taip pat pasirengimo nenumatytiems dalykams, pajėgumo pakilti po nesėkmės ir pan.“ (Catalan, 2003, p. 152–153).

Visa tai stebint, būtų klaidinga išsakyti galutinį verdiktą, kad viskas yra blogai, kad su nuomonės liberalėjimu grimztame į vis didesnį chaosą. Nors, kita vertus, chaotiškumo apraiškų tikrai galime pastebėti. Bet turime suvokti ir tai, kad mokykla, šeima yra tos terpės, kur ugdomi būsimosios asmenybės. „Šiandien jau nekyla abejonių, jog mokykla turi orientuoti mokinį į kooperuotą mokymąsi, į konfliktų sprendimų įgūdžių išlavimą“ (Pikūnas, Palujanskienė, 2000, p. 46).

Aklas viso ko priėmimas nediskutuojant, nesprendžiant verstu galvoti apie užguitą, palaužtą paauglio charakterį. „Paaugliai taip pat išgyvena ir nemažai psichosocialinių konfliktų. Nagrinėjant pastaruosius pirmiausiai dera pastebėti, jog savarankiškumo įgijimo laikotarpis nuolat ilgėja, todėl psichologinė, fizinė ir socialinė branda gali būti netolygi. Tai skatina konfliktus, kuriuos, kalbant apie paauglystę, reikėtų vertinti kaip normą. Paauglys paprastai konfliktuoja su artima socialine aplinka. Tad šeima, mokykla, religinė bendruomenė gali sėkmingai spręsti šiuos konfliktus, ir tik atskirais atvejais jų sprendimui prireikia profesionalios paramos“ (Navaitis, 2001, p. 12).

G. Navaitis 1996 m. atliko tyrimą, kurio metu apklausė 104 Vilniaus mokyklų vyresniųjų klasių mokinius, siekdamas išsiaiškinti, kaip jie vertina savo santykius su mokytoju. 9 mokiniai nurodė, kad santykiai priešiški. Ši imtis nėra reprezentatyvi, tačiau palyginę G. Navaičio gautus duomenis su panašių tyrimų, atliktų 1994 m. (96 apklaustieji), 1993 m. (112), 1991 m. (83), 1989 m. (131) ir 1988 m. (96), duomenimis galime teigti, kad 6–8 proc. aukštesniųjų klasių mokinių konfliktuoja bent su vienu mokytoju. Šį faktą galima vertinti dvejopai. Pirmiausia jį tikėtų palyginti su 70–80 proc. aukštesniųjų klasių mokinių, kurie atsakė, kad bent vienam mokytojui jaučia šiltus, draugiškus jausmus, gali jį pavadinti „mylimu mokytoju“. Taip pat reikia pažymėti, kad dauguma mokinių (apie 92 proc.), vertindami savo santykius su visais mokytojais, pažymėjo, kad jie besikeičiantys, gali būti ir geri, ir blogi. Taigi mokinių ir mokytojų bendravimas, daugelio mokinių nuomone, nėra nuolat konfliktiškas. Kita vertus, 6–8 proc. mokinių, manančių, jog yra skriaudžiami, neteisingai vertinami, baudžiami ir laikančių mokytoją „priešu“, – tai gana didelė grupė, galinti neigiamai veikti mokyklos gyvenimą ar kliudyti pedagoginei veiklai, nes vidutiniškai klaseje jų turi būti 1–3. Šiems mokiniams reikia ir psichologinės paramos (Navaitis, 2001).

Mokomosios programos bei mokymo metodai vis dar nepakankamai atsižvelgia į paauglio pažinimo raidą, todėl kai kurie mokiniai paauglystėje nustoja domėtis mokymusi. Tai gali tapti vienu veiksnių, kada paauglio nesimokymas tampa nuolatiniu mokyklinių konfliktų „palydovu“.

Aptariant nesimokymo ir konfliktų sąsajas pirmiausia reikėtų pasakyti, kad egzistuoja gana didelis neatitiki-

mas tarp pedagoginės teorijos ir mokytojų požiūrio į tuos, kurie nenori mokytis. Teorija nesimokymą aiškina mokinio asmenybės ypatumų neatitinkančiais mokymo metodais, mokytojai – nepakankamais mokinio gebėjimais ar nevalingumu. „1996–1999 m. apklausiant kėlusius kvalifikaciją Lietuvos mokyklų pedagogus (iš viso 348), mokančius paauglius, paaiškėjo, kad tik 32 iš jų nesimokymą siejo su dalykų programomis, mokymo metodais ar mokytojo asmenybe. 201 iš jų nesimokymo priežastimi laikė silpną mokinių valią, nesugebėjimą valdyti dėmesį, susikaupti, o 115 – intelekto trūkumus, menkus kalbinius gebėjimus, vaizduotės stoką. Žinoma, šie duomenys nėra pakankamai išsamūs, tačiau jie gana aiškiai atspindi tam tikras tendencijas, liudija mokytojams būdingą supaprastintą nesimokymo priežasčių sampratą. Vis dėlto konsultacinė praktika rodo, kad mokytojo asmenybė, jo netikslios nuostatos retai tampa paauglių psichologiškai traumuojančiu veiksniu. Juo dažniau būna mokymo tikslai. Nuolatinė mokymo tikslų, o taip pat didaktikos ir metodų kaita, – rašo H. Hentingas, – yra ne tik mokinių, bet ir mokytojų problema. Požiūris į mokyklą kaip į eksperimentinį poligoną, naujų mokymo metodų įvedimas, programų perkrovimas mokslinė informacija – tai priežastys, dėl kurių besimokantys nesugeba prisitaikyti prie įvairių ir per didelių reikalavimų, dėl kurių nukenčia jų psichika“ (Navaitis, 2001, p. 57). Prieštaringas gali būti ir mokinių požiūris į mokymąsi. Jis paprastai priklauso nuo mokinui svarbios mikrogrupės ir mokinio amžiaus.

Galima teigti, kad sumaištis vertybių sistemoje ir kritiškumas didaktiniame bendravime, labiausiai veikia katalikų tikybos mokymą.

Išvados

1. Paauglių ypatumai yra svarbi tyrimų sritis. Aptardami du psichologinius reiškinius: sumaištį išsąmoninant vertybes bei padidinto kritiškumo didaktiniame bendravime kilmę, turėjome galimybę įsigilinti tik į labai siaurą šios problemos sritį. Paauglystės laikotarpis yra svarbus psichologiniam vystymuisi. Asmens tapatybės paieška glaudžiai susijusi su dorovės normomis, tradicijomis ir jas perduodančiais tėvais bei mokytojais. Į visą tai atsižvelgdamas paauglys, ieškodamas savo vietos, kaupia patirtį. Tai yra sudėtingas procesas. Svarbu išsiaiškinti paauglystės ypatumus, kad būtų galima atitinkamai kaupti ugdymo procesą, pritaikytą šiuolaikiniam paauglio mąstymui.

2. Katalikų tikybos mokymui įtaką daro teigiama dialogo atmosfera, perteikiamos medžiagos aktualumas ir mokytojo asmuo. Išskiriant dvi mokinių ypatybes (sumaištį ir didelį kritiškumą) atkreipiamas dėmesys į tuos kritinius momentus, kurie veikia mokymo procesą. Sumaišties atveju konstatuojame neadekvatų paauglio savo ir kitų elgsenos vertinimą, nustatome, kas lemia tokį vertinimą. Kai nagrinėjame didesnį kritiškumą didaktiniame bendravime, išskiriame dvi sritis, kur pasireiškia tokia paauglio elgsena. Čia yra svarbus perteikiamos medžiagos aktualumas ir įtikinamoji galia bei mokytojas, kuris bendrauja su paaugliu.

3. Sėkmingai įveikus šias problemas galima tikėtis svaraus katalikų tikybos įnašo į transcendentinių poreikių lavinimą, kaip svarbų asmenybės ugdymo tikslą. Tenka spręsti savitas problemas, kaip rasti klausytoją, atgaivinti dialogą ir sėkmingai perteikti pamokos turinį bei esmę.

Gauta 2004 08 30

Pasirašyta spaudai 2004 12 20

Spausdinti rekomendavo:
prof. habil. dr. V. Jakavičius, doc. dr. A. Liniauskaitė

Literatūra

- Baublienė, R. (2003). *Asmenybės raida ir nuolatinė saviugda*. Kaunas.
Beresnevičienė, D. (2001). *Jauno suaugusiojo psichologija*. Vilnius.
Catalan, J. F. (2003). *Dvasinė patirtis ir psichologija*. Vilnius.
Frankl, V. E. (2000). *Nesąmoningas Dievas*. Vilnius.
Fürst, M. (1998). *Psichologija*. Vilnius.
Grant, W. (1998). *Nuo 13 iki 19*. Kaunas.
Gučas, A. (1980). *Bendrosios psichologijos paskaitos*. Vilnius.
Martišauskienė, E. (1997). *Paauglių dorovinių vertinimų formavimas*. II dalis. Vilnius.
Myers, D. G. (2000). *Psichologija*. Kaunas.
Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius.
Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2000). *Asmenybės vystymasis*. Kaunas.
Stasiulevičiūtė, S. A., Balčaitis, V. (2004). *Bažnyčios žinios I*.
Zajančiauskaitė, L. (1998). *Moralinių normų reikšmės bei asmenybės prasmės santykio ypatumai*. Kaunas.
Žukauskienė, R. (1996). *Raidos psichologija*. Vilnius.
<http://www.ship.edu/~cgboeree/erikson.html>. 2004 03 11.
Абрамова, Г. С. (2000). *Возрастная психология*. Екатеринбург.
Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. Москва.
Хьелл, Л., Зуглер, Д. (2000). *Теории личности*. Санкт-Петербург.

PECULIARITIES OF SENIOR CLASS PUPILS IN THE CONTEXT OF TEACHING THE CATHOLIC FAITH

Arūnas Bladžius

Summary

The process of teaching the Catholic faith integrates into the general flow of education. It aims for being a purposeful discipline not only in the sense of the transmission of religion but also in the sense of speaking on the topics of Christian moral as religion is an integral part of the subjects of moral education. Aiming for its objectives the religion is expected to cover a very wide spectrum of problems, which may in one way or other influence the solution of the existential problems. The moral training inevitably has influence on the formation of moral securities and the difficulties encountered. The analysis of the peculiarities of students in this context plays an important role because it is useful in disclosing positive and negative changes in the process of spiritual development as namely such peculiarity influence the decisions of the senior grade students.

In the context of teaching the Catholic faith in senior grades we shall try to disclose the peculiarities that become evident in the adolescence period. At this period of age radical changes take place both in physiological

and spiritual sphere. Physiological changes undoubtedly have influence on a psychophysical state, but all the paths of development converge on the psychological sphere because the above processes take place in this sphere and the attitudes are formed. After the end of the period of physiological development such attitudes continue to perform the function of the regulation of our behaviour and, the main thing, the function of evaluation. Therefore it is important to disclose the psychological sphere in the psychophysical personal structure of an adolescent in which, due to the development of the thinking ability of adolescents, the social comprehension and moral decisions improve. Mature thinking is not to come suddenly, and this is the explanation of the fact that the majority of adolescents overestimate their possibilities.

A very important task for a man is to learn to separate the good and the evil. To be a moral person means to think and behave morally. When estimating the period of the adolescence, E. Erikson speaks about the formation of a person's identity. In the process of looking for his own „me“, any person tries different models of behaviour in various situations.

The process of teaching the Catholic faith encounters with the problem of the lack of a dialogue. The origin of the problem may be dual. On one hand, it may be the lack of attention of the speaker, a teacher, to the listener, on the other hand, it may be the unwillingness or inability of the listener to perceive, to listen, to think. We shall not analyze the first of the above reasons, but we shall try to concentrate on two features of senior school students that may influence the general process of teaching the Catholic faith and the process of learning.

The principle of freedom shall always survive, nobody can be forced to obey to the will of the other person. This is especially significant for the religion. The hope still remains that right things (as well as the evil ones) spread on their own accord. The best way of education is a personal sample. The fear may not be the cornerstone for the discipline and education notwithstanding that such a way looks to be the shortest.

The idealism and wish to change the world in the process of looking for the purpose in life may become the inducement for further actions for young people. The flight of the youthful and rush spirit needs purposeful leadership. If we manage to direct their idealism to the right direction, to any productive action, they will work hard. This may be a useful movement for the mankind, helpful to disabled, lonely, old-aged persons or the activities joint the people of all races and nationalities. Perhaps, such views will not be always recognized by everybody, but when the young people have the feeling that such views were considered well, they would pay respect to them. We may partially state that the truth comes to that what we have been destined to find ourselves in our journey through the life.

In the formation of the identity, we must find decisions how to adapt to the society. Therefore we are supposed to accept everything we succeed in finding out about the live and about ourselves and about what is

valued in the society. For this purpose we need many things: the prevailing culture of adults that is worth the respect of an adolescent, a personal sample of the adults to be followed by an adolescent. We should create conditions for a young person to perceive the difference between the helpless and irresponsible childhood and the binding life of an adult. The crises of the formation of a personality undoubtedly have influence on the assimilation of the ethnic and moral securities. Therefore we can also speak about a definite confusion of moral values. This is the first and very important, to our mind, feature of the senior school students that we shall attempt to discuss more widely further on.

The second feature is an excessive criticism. The origin of this feature is not unambiguous. Possibly, due to a failure in the process of integration into the society, the adolescents who cannot get the wise support and backup, feel disadvantaged and think to be unsuccessful. They may feel impelled to disappointment and induced to violate the law, to turn criminals.

The main reason for an excessive criticism may become the other extremity named by E. Erikson as identity, when a person plugs very strongly into his specific role, when he finds no place for himself and loses his patience. The scientist characterized such a state as having tendencies to fanaticism. A fanatic declares his way to be the only way. We know the adolescents as idealists and seeing the things and events in black-and-white colours. As we are talking of the period of adolescence and we define this period to be a critical age for the formation of the personality, we may conclude that at this period of the development of a personality it is very important to concentrate on the above characterized negative situations of psychological development. Having in mind the situation of the exaggerated criticism and confusion, we should determine the main cornerstones for teaching the Catholic faith as a part of the moral education.

Therefore the whole educational process at school shall be concentrated on the creation of a full-fledged and mature personality. Thus the disciplines of moral education are orientated onto talking about the most intimate things, the inner attitude and experience. But a person will see the sense of getting such inner experience only after he has passed a definite period of growth. The creator of humanistic psychology A. Maslow states the nature of a man and possibilities of thereof. Recently A. Maslow has been forming the hierarchy of needs and declares that a person fulfills his potential first of all by satisfying the basic or „lower“ needs. Physiological, safety, love and dependence needs are classified as the basic or existential needs. They ensure survival in the physiological aspect: food, water, air, etc.; in the psychological aspect: love, respect, etc. The second and higher level is the needs of self-expression. The person is striving through cognition, aesthetic perception to fulfil his potential by using his intellectual and creative powers. Therefore the needs of cognition as well as aesthetic and self-expression needs are attributed to the level of the needs of self-

expression. Such arrangement means that the needs of a higher level may appear only after the lower needs have been satisfied: a starving person will not care of his safety, a person who is feeling any threat will not strive to be loved, etc. A. Maslow declares that for achieving a higher level you should firstly satisfy lower, physiological needs. A. Maslow characterizes all the above process of development as becoming somebody you are actually able and you may become. This is complete self-realization. A. Maslow specifies transcendental needs as the highest level of the development. To tell more precisely, the need emerges to develop and safeguard such securities, which belong completely to the moral sphere. An interpretation of what may be attributed to this sphere is possible. To the main aspects of the transcendental level I should attribute interpersonal communication and the interrelation with the God based on the faith. This is the first priority of the discipline of the Catholic faith to talk about the transcendental needs of each person and the consequences of thereof.

The lessons of the faith in the context of the moral education are aimed for uplifting a student above physiological needs and stimulating for achieving the heights not only in the sense of knowledge, but also in moral sense. When we say a man to be a psychophysical being, we do not specify the proportion of the soul and soul securities to take place in his life. This is one of the spheres of teaching the Catholic faith – to talk about the transcendental mission of a man and the requirements to his life relevant to such a mission.

The attention should be drawn to the fact that a man as a spiritual being encounters not only with the situation that he faces the whole world (both the inner and the outer), but he also takes his position towards the world. The man has always a possibility „to estimate“ the world or „behave“ with the world one way or any other way. Every moment of his life the man chooses his position towards his natural and social environment, inner environment, vital psychophysical inner world and the inner sphere.

The teacher meets confused and touched by criticism adolescents every day therefore he is obliged to convey with a definite dose of tolerance the above criteria and to attempt for taking the barriers which interfere with learning and teaching. But the transmission of the knowledge is not the only important thing as compared with the help to a student to form himself for the future life.

Taking into account the above-discussed possibilities of confusion in the process of striving for identity in the period of adolescence, this process will be discussed in the context of the formation of securities.

In the process of the analysis of the adolescence period when significant psychophysical changes and the maturity of the personality take place it is important to observe the formation of the system of individual views. The hierarchy of values formed during this period will play a significant role for the interpretation of the life experience. Undoubtedly, the parents and school have influence on the pupils. Therefore we may state that it is

not always that an adolescent is always able to create a specific system of values. Parents and school try not to experiment in the sphere and aim for passing to adolescents the values that they have inherited. Of course, we may call such attitude of parents and school as conservative, but the characteristic feature of the values (i.e. moral values), as such, is consistency. On the other hand, it is important not to fossilize in the stage of clichés and to estimate the reality adequately. The adolescent is inclined to evaluate everything anew and this is not a bad thing because he remains open to his new experience, he may see the life from a different point of view. As based on his own reactions, he may find creative decisions for social problems, which differ from the decisions of previous generations. Thus the openness to experience stimulates the changes both the individuals and society too.

When evaluating moral structure we may distinguish three components: cognition, emotional-evaluation and practical. In forming the moral position the emotional-evaluation component is the most significant one. At a definite moment of choosing the action cognition and practice melt and for this reason this component becomes a factor for forming the moral position.

In the adolescence the moral values are re-estimated, they are less related to the authority of parents, they are interpreted freely and at the same time they are perceived more abstract; the group of contemporaries and the authorities of such a group become a sample to be followed. At the same time the conformance with the referent group and the intolerance to the values unrecognized by adolescents grows. The adolescent evaluates the other people idealistically, i.e. they demand the others to be in conformity with the highest, to his mind, criteria. He is also egocentric and conceives the other people as permanently taking interest in him. The moral development of the adolescent should stimulate the liberation from the egocentrism, development of special abilities, to apply to himself and the others the same criteria for the moral evaluation, to take into account the needs and interests of the other people and his own. The criteria of evaluation are based on the whole of separate securities. We specify such securities as something valuable in the general human level and something valuable in the sphere of the faith, taking into account the relations with any other person – sensibility, self-criticism, modesty, fairness, consideration of a man and the results of his work, sense of duty, consciousness, responsibility.

When speaking of a mature personality and its way to such maturity, we speak about perceiving personal resources, clear and modest acknowledgement of own possibilities and knowing at the same time the limits. This means ability to concentrate, to accept the task in such a way that you may rely on the personal consistency, endurance and faithfulness. Adult and mature persons are those who are able to act not only under the effect of sudden enthusiasm, but they are ready to meditate and use their clever creed, they may be generous and active, they know the basis to be such. Finally, ma-

ture persons may be considered those who are and wish to be responsible for their own life and the life of others. They feel solidarity with others, they do not avoid the fight of life, conceiving deliberately their social roots and act under their own possibilities and talents in the society in which they live. Perhaps, this is an ideal vision, but in case this is an ideal, you may pretend to the authentic behaviour of an adult and maturity as much as you try to come to the ideal.

The feeling of responsibility, clearness and self-control as well as the courage to meet any failure without the feeling of oppression and prostrate – all the above features found already formed personality, the entire human values acquired by a right education. In case definite fundamentals have not been laid in the early childhood, all the relations of life, i.e. the ability to live with the others, among others, have the feeling of being accepted by others will be lost. On the grounds of the primary relations with his mother, father, environment, tutors the behaviour of a child's confidence, self-control, etc. becomes mature.

We may analyze the problem of criticism taking into account two aspects. In the aspect of educational material a critical attitude may occur when in the process of the formation of an adolescent's identity, the norms or behaviour and securities are touched. When working at school, as a result of empiric experience, we may specify that even in a very reasoned talking we encounter with a preconceived notion, which may be defended quite hard. We have already mentioned above that many reasons influence the formation of the attitude in the adolescents. Under the influence of idealism, it seems that the adolescents should evaluate positively widely accepted ethic norms and the standard social behaviour. But the adolescents use their hyperbolized idealism and even express their criticism for a weak implementation of such norms. The preconceived attitudes may also have another shade when they are contrary to the moral values transmitted or the attitudes towards the world-view and religion. Therefore this form of criticism is quite hard to overcome. The only hope is that with growing experience and in the process of the search of the personal identity the adolescents will be able to use what they were given in the process of training. In this position a teacher should keep the tolerance and wait for the results to come.

There is another strain of the criticism, which finds its expression in the relations between the students and teachers. Such criticism may have influence on the transmission and perceiving the knowledge. The main thing is that when the students do not like their teacher, such a teacher is self-defeating, he will hear more criticism in the process of providing knowledge. If we take the lessons of the faith where the world-view and moral subjects are taught, the variety of opinions and discussions are inevitable.

The maturity of a person expresses itself in social relations when we contact and have contacts with any other person. School is the place where the relations between a teacher and a student are essential. The prob-

lem of the authority is inevitable. It is a misjudgment to declare the final verdict that everything goes bad, that the liberalization of opinions means getting into a deeper chaos. Though, on the other hand, we may see manifestations of chaos. Still we must perceive that the school and family is the environment for formation of oncoming personalities.

The blind acceptance of everything around, lack of discussions, solutions could make us think about the unfortunate and broken character. The adolescents also encounter psychological conflicts quite often. When investigating such conflicts we shall state first of all that the period of gaining independence is becoming longer, so the psychological, physical and social maturity may be quite uneven. For this reason conflicts occur, which, in the terms of the adolescence should be considered as normal. Most frequently the conflicts of the adolescent are relevant to the nearest social environment. Therefore the family, school and religious community may settle such conflicts successfully and only in separate cases a professional help will be needed for making a decision.

The syllabus and methods of teaching still do not take into account the development of the adolescent's cognition so there are students who lose their interest in studies. This may be one of factors when the lack of motivation of an adolescent to study becomes a regular „satellite“ of conflicts at school.

When discussing the relations between the unwillingness to study and conflicts we should state quite an evident incongruity between the theory of pedagogic and the attitude of teachers towards the students not willing to study. The theory explains the reason of unwillingness to study as the incongruity of the methods of teaching with the peculiarities of the student's personality and the teachers see the reason in low abilities or unwillingness of the student. The attitude of the pupils to learning may also be quite inconsistent.

We can state that the chaos in the system of values and criticism in didactic communication has the biggest influence on teaching the Catholic faith.

The peculiarities of adolescents are a very important sphere of research. Having discussed psychological

phenomena: the chaos in the orientation of the formation of values and the origin of the exaggerated criticism in the didactic communication, we used the possibility to investigate only a very small part of the problem.

The period of the adolescence is the period of age, which is decisive in the course of psychological development. The search for a personal identity is closely related to moral norms and traditions as well as to parents and school to transmit thereof. In such a situation the adolescent searches for his own place and accumulates experience. Accumulation of the experience is a complex process and it wins the attention of scientists. For creating a corresponding process of education relevant to the thinking of an adolescent, is important to perceive the peculiarities of the adolescence.

The condition for a successful process of teaching the catholic faith is a positive atmosphere of a dialogue, the relevance of the material provided and the personality of a teacher. Taking into account two main peculiarities of the students' mind (the chaos and exaggerated criticism) we should concentrate our attention on those critical moment that influence the process of education. In case of chaos of mind we state inadequate evaluations of the adolescent himself and the behaviour of the other people and the reasons for such evaluation. In case of exaggerated criticism in didactic communication we distinguish two spheres where such behaviour of the adolescent expresses itself. So the relevance of the material provided and the ability to persuade as well as the personality of a teacher in his contacting with an adolescent plays a very important role.

In case we succeed in solving the above problems, we may hope the teaching of the Catholic faith will contribute into satisfying transcendental needs as the highest objective in the education of a personality. As we have already mentioned, we must be ready to solve specific problems, if we aim for having a good listener, reanimating the dialogue and conveying the contents and essence of the subject successfully.